

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.431

DOI <https://doi.org/10.32838/2707-0581/2020.1/29>

Андрушко А.В.

Ужгородський національний університет

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ОСНОВНІ НАПРЯМИ ЗАПОБІГАННЯ ТОРГІВЛІ ДІТЬМИ, ВЧИНЕНОЇ ЇХНІМИ БАТЬКАМИ

У статті на підставі аналізу доступної емпіричної бази (300 кримінальних справ (проваджень), розглянутих судами України за період з 2010 по 2019 рік) розроблено кримінологічну характеристику торгівлі дітьми, вчиненої їхніми батьками, та запропоновано перспективні напрями запобігання таким посяганням.

Відзначається, що майже кожен десятий випадок торгівлі людьми в Україні – торгівля своїми дітьми.

Проаналізовано соціально-демографічні, кримінально-правові та морально-психологічні ознаки 35 осіб, засуджених за розглядуваний злочин. Серед цих осіб 26 – матері своїх дітей, 5 – їхні батьки, 4 – інші особи. Зазначається, що вік засуджених за торгівлю дітьми, вчинену їхніми батьками, у процентному відношенні розподілився так: до 18 років – 0%, від 18 до 24 років – 31,4%, 25–29 років – 17,1%, 30–39 років – 34,3%, 40–49 років – 14,3%, понад 50 років – 2,9%. Констатовано порівняно низький рівень освіти осіб, які вчинили розглядуваний злочин. Серед засуджених за цей злочин переважна більшість (80%) ніде не працювала. Зроблено висновок, що особам, які вчиняють вказане посягання, притаманні такі морально-психологічні риси, як глибока моральна деформація, прагнення до наживи й забезпечення власного благополуччя будь-якою ціною, навіть шляхом продажу своїх дітей, егоцентризм, цинізм, байдужість, безвідповідальність, емоційна холодність, нездатність співпереживати, жорстокість.

У 20 з 26 вивчених автором випадків дитину бажали придбати для подальшого її усиновлення чи удочеріння (76,9%), у решті випадків (23,1%) – для експлуатації у формі примусового жебракування.

Детермінанти торгівлі дітьми, вчиненої їхніми батьками, класифіковано на соціально-економічні, морально-психологічні, медичні, правові та організаційно-управлінські. Підкреслюється, що ніякою матеріальною скрутою продаж своєї дитини пояснити чи виправдати не можна, а тому визначальне значення у детермінації розглядуваних посягань має катастрофічна моральна деградація частини українського суспільства, яка пов'язана з неоднозначними перетвореннями в економічній, політичній, культурній та інших сферах, із соціальною нерівністю та несправедливістю, бідністю, відсутністю життєвих перспектив, кризою освіти та культури тощо.

На підставі здійсненого дослідження запропоновано перспективні заходи запобігання торгівлі дітьми, вчиненої їхніми батьками.

Ключові слова: злочини проти свободи, честі та гідності особи, торгівля людьми, торгівля дітьми, особа злочинця, запобігання злочинам.

Постановка проблеми. Серед 300 проаналізованих автором кримінальних справ (проваджень), розглянутих судами України за період з 2010 по 2019 рік, 26 стосувалися торгівлі дітьми, вчиненої їхніми батьками. Таким чином, майже кожен десятий випадок торгівлі людьми в Укра-

їні – торгівля своїми дітьми. Отримані дані не можуть не вражати і, вочевидь, потребують окремого аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кримінологічні аспекти торгівлі людьми розглядалися В.С. Батиргарєвою, М.Г. Вербенським,

Т.І. Возною, В.В. Голіною, Н.О. Гуторовою, Т.А. Денисовою, Г.П. Жаровською, В.О. Іващенко, К.Б. Левченко, О.В. Лисодедом, О.В. Наден, А.М. Орлеаном, Ю.В. Раковською, Н.В. Сметаніною та іншими науковцями. Водночас доводиться констатувати, що наявні публікації з даної проблематики присвячені передусім торгівлі людьми, вчиненій з метою сексуальної і трудової експлуатації. Проблеми торгівлі дітьми, вчиненій їхніми батьками, у криминологічній літературі увага майже не приділяється.

Постановка завдання. Мета статті – на підставі аналізу доступної емпіричної бази надати криминологічну характеристику торгівлі дітьми, вчиненій їхніми батьками, та запропонувати перспективні напрями запобігання таким посяганням.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглянемо особливості особи злочинця, що вчиняє торгівлю своїми дітьми. Всього автором узагальнено дані, що стосуються 35 засуджених за вказане посягання. Серед цих осіб 26 – матері своїх дітей, 5 – їхні батьки, 1 – вітчм, 1 – покупець (жінка). Поміж інших засуджених за цей злочин осіб – бабуся дитини та подруга матері, що були співучасниками розглядуваного посягання. Таким чином, кількість засуджених за дане діяння жінок сягає 82,9%. Факт значного переважання чисельності жінок (а головне – матерів!) серед засуджених за цей злочин не може не вражати і, зрозуміло, потребує свого пояснення. Водночас навряд чи ця цифра може слугувати виправданням для батьків дітей – жертв розглядуваного діяння. Вочевидь, принаймні частина з них знала про бажання дружини (співмешканки) продати дитину, однак «на гарячому» правоохоронці затримували саме матір дитини; довести вину батька було складно (про це свідчить здійснений аналіз емпіричної бази).

Вік засуджених за торгівлю дітьми, вчинену їхніми батьками, у процентному відношенні розподілився так: до 18 років – 0%, від 18 до 24 років – 31,4%, 25–29 років – 17,1%, 30–39 років – 34,3%, 40–49 років – 14,3%, понад 50 років – 2,9%. Якщо взяти до уваги, що особою у віці понад 50 років була бабуся дитини, котра продала онучку у співучасті зі своєю донькою – 30-річною матір'ю дівчинки [1], виявиться, що найстаршою із засуджених була матір, якій на момент вчинення даного злочину виповнилось 45 років [2]. Наймолодшою ж виявилась 19-річна Т., яка продала свого півторарічного сина [3]. При вчиненні розглядуваного посягання найбільш кримінально активними є особи у віці від 18 до 24 років та у віці від 30 до 39 років. Вказаний стан речей,

на наш погляд, можна пояснити тим, що особи першої вікової групи, ставши батьками у доволі ранньому віці, виявляються не готовими до батьківських обов'язків, відчувають себе обтяженими новими клопотами. Що ж стосується осіб у віці від 30 до 39 років, то переважно це багатодітні матері, життя яких не склалося, у зв'язку з чим вони й вирішили продати свою дитину.

Інформація про освітній рівень засуджених за цей злочин, на жаль, не завжди наявна в матеріалах кримінальних проваджень. Відповідні дані вдалося отримати лише стосовно 80% засуджених. Серед цих осіб найбільше тих, хто мав повну загальну середню освіту, – 53,6%. Неповну середню освіту мали 28,6%, середню спеціальну – 14,3%, незакінчену вищу – 3,6%. Таким чином, маємо підстави констатувати порівняно низький рівень освіти осіб, які вчинили розглядуваний злочин. Даний факт не дивує, зважаючи на примітивність поглядів осіб, котрі зважились на цей злочин, їхню низьку культуру тощо.

Серед засуджених за розглядуваний злочин переважна більшість (80%) ніде не працювала, 14,3% були найманими працівниками (працювали на некваліфікованих роботах), 2,9% – пенсіонерами, 2,9% – студентами вищих навчальних закладів. Відсутність у більшості засуджених батьків оплачуваної роботи прямо пов'язана з їхнім тяжким матеріальним становищем. Водночас матеріальна скрута, в якій опинились вказані особи, і через яку вони зважились на продаж своєї дитини, пояснюється не стільки відсутністю роботи (нагадаємо, що йдеться про молодих працездатних людей), скільки іншими факторами – небажанням працювати (чимало засуджених за цей злочин упродовж тривалого часу жили за рахунок державної допомоги на дитину), безвідповідальним ставленням до своїх вчинків (зокрема, до виховання дітей), зловживанням алкоголем тощо.

Аналіз емпіричної бази засвідчує, що більшість (54,3%) засуджених за розглядуване діяння перебували в офіційних чи фактичних шлюбних відносинах, 45,7% не перебували у шлюбі. Варто підкреслити, що наявність сім'ї не відіграла стримуючої ролі при вчиненні даного злочину. Більше того, в низці випадків мати і батько були його співучасниками. Відзначимо також, що серед осіб, засуджених за цей злочин, чимало (28,6%) багатодітних.

Абсолютна більшість засуджених за розглядуване посягання – громадяни України (94,3%), громадянами інших держав (В'єтнаму та Росії) були 5,7% досліджуваних осіб. 91,4% засуджених за

цей злочин – українці, решта (8,6%) – росіянка, болгарин та в'єтнамец. Поміж засуджених за цей злочин 60% – мешканці міст, 14,3% – селищ, 22,9% – сіл, ще 2,9% – не мали постійного місця проживання. Порівняно невелику кількість таких осіб серед мешканців сіл певною мірою можна пояснити особливостями проживання в селі, де життя людини постійно на виду в односельців. Крім того, проживання в селі, навіть у разі відсутності оплачуваної роботи, дозволяє забезпечити елементарні потреби бодай у харчуванні, якщо, звичайно, людина готова працювати у сільському господарстві.

Варто зауважити, що частина досліджуваних осіб виховувалась в дитячому будинку-інтернаті. Обділені свого часу материнською та батьківською ласкою і турботою, такі особи, самі ставши батьками, належним чином не виконували своїх обов'язків і навіть зважились на продаж рідної дитини. У цьому контексті слушним є висновок Рівненського міського суду Рівненської області, який, встановлюючи причини та умови вчиненого 22-річною М. злочину, вказав, що в дитинстві вона була позбавлена батьківського піклування, її матір була позбавлена щодо неї батьківських прав, і М. виховувалась в дитячому будинку, що й вплинуло певною мірою на її поведінку [4].

Торгівля дітьми, вчинювана їхніми батьками, вчиняється здебільшого з корисливих мотивів. У 24 з 26 проаналізованих проваджень (92,3%) йшлося про продаж своїх дітей чи їх «здачу в оренду» для зайняття жебрацтвом, в двох інших випадках батьки передали дітей безкоштовно, аби «забезпечити їм краще майбутнє»¹. Аналіз емпіричної бази засвідчує, що максимальна сума, в яку мати оцінила свою дитину, – 40 тисяч доларів (на час вчинення злочину – 320 тисяч гривень) [4], мінімальна – 2 тисячі гривень [5]. Водночас у ЗМІ трапляються повідомлення про значно менші кошти, заради яких матері відмовлялися від своїх синів та доньок. Приміром, у 2007 р. мешканка Донецької області продала в електричці свою трирічну доньку незнайомцеві за 100 гривень [6]. Роком раніше у Вінницькій області мати продала свою чотирирічну доньку за одну гривню та пляшку самогону [7]. Не зайве також зауважити, що в окремих вивчених автором випадках матері торгувалися, намагаючись «не продешевити товар». Так, наприклад, Н. розповіла потенційним покупцям,

що «до неї неодноразово приїжджали люди, які хотіли придбати дитину, однак ціна за її доньку, котру пропонували ці люди (80 тисяч гривень), її не влаштувала». Жінка заявила, що «її влаштує сума в сто тисяч гривень, і дешевше свою доньку вона продавати не збирається» [8]. В іншому випадку жінка, яка спершу сподівалася отримати за свого півторарічного сина 25 тисяч доларів, змогла вторгувати у незнайомій сімейній парі, готовій усиновити хлопчика, лише 15 тисяч [3].

Як зазначалося, у двох випадках батьки передали свою дитину стороннім особам для усиновлення безкоштовно. Порівняно з випадками, коли на торгівлі своїми дітьми прагнули заробити, вказані діяння видаються менш суспільно небезпечними. У розглядуваному контексті необхідно підкреслити, що у вересні 2018 р. законодавець без достатніх на те підстав вилучив «іншу незаконну угоду щодо людини» з переліку тих, котрі визнаються торгівлею людьми.

У переважній більшості (69,2%) випадків матері торгували своєю дитиною одноосібно. У 30,8% розглядуваний злочин вчинено за попередньою змовою з батьком дитини, її вітчимом, бабусею або ж подругою матері.

Серед осіб, засуджених за торгівлю своїми дітьми, непогашену або незняту судимість мали лише восьмеро (20%). Таким чином, абсолютна більшість (80%) осіб на момент вчинення ними розглядуваного злочину судимості не мала. Поміж раніше засуджених три (42,9%) особи мали одну судимість, три особи (42,9%) – дві судимості, одна (14,3%) – три судимості. Попередні судимості отримані за корисливі злочини проти власності (зокрема, за діяння, передбачені статтями 185, 186, 187, 198 КК України), а також за незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (ст. 309 КК), ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів (ст. 301 КК), злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (ст. 166 КК). Особливу увагу привертає наявність в однієї із засуджених за торгівлю своєю дитиною попередньої судимості за діяння, передбачене ст. 166 КК України [4]. Зрозуміло, що у зв'язку з даним фактом соціальні служби повинні були вчасно зробити належні висновки щодо такої матері, а тим самим запобігти розглядуваному посягання, однак цього, вочевидь, зроблено не було.

¹ Варто зауважити, що й продавці своїх дітей, поставши перед судом, здебільшого запевняють, що хотіли дітям добра, сподівалися, що у чужій сім'ї їхнє життя складеться краще, однак при цьому бажали поліпшити своє фінансове становище (найчастіше – придбати квартиру).

Батьки, які торгували своїми дітьми, здебільшого визнавалися такими, що не мають якихось психічних розладів. У деяких осіб наявність певних психічних аномалій була констатована, однак на момент вчинення злочину вони все ж зберігали здатність усвідомлювати свої діяння та керувати ними. Наприклад, проведена амбулаторна судово-психіатрична експертиза засвідчила, що 27-річна жінка, яка за 100 тисяч гривень продала свою дворічну доньку, «виявляє ознаки легкої розумової відсталості в ступені легкої дебільності з порушенням у поведінці. В період вчинення інкримінованого їй правопорушення ознак тимчасового хворобливого розладу психічної діяльності не виявляла, могла усвідомлювати свої дії та керувати ними» [8].

В кількох випадках суд звернув увагу на особливості психічного стану, в якому жінка, що продала свою дитину, перебувала під час вагітності та безпосередньо після пологів. Водночас у таких випадках йдеться фактично про припущення суду, оскільки наявність в обвинувачених відповідних «особливостей психічного стану» нічим не підтверджувалась. Таким, приміром, було припущення Октябрського районного суду м. Полтави, який зауважив, що на дії багатодітної матері, котра безоплатно передала (подарувала) раніше незнайомій жінці новонародженого сина, «впливав стан вагітності та складне матеріальне і сімейне становище, а також післяпологовий стан, який, на думку суду, є свідченням її глибокого психологічного травмування» [9].

Аналіз емпіричної бази засвідчує, що близько третини батьків, які зважились на продаж своєї дитини, систематично зловживали алкоголем. Троє з них вчинили розглядуваний злочин у стані алкогольного сп'яніння і згодом пояснювали свій вчинок тим, що перебували під впливом спиртного. Наприклад, Заводський районний суд м. Дніпро-дзержинська (Кам'янського) Дніпропетровської області встановив, що 38-річна А. та 31-річний Е., перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, не маючи батьківських почуттів до своєї дитини, спільно прийняли рішення про продаж однорічного сина шляхом розміщення в телетексті телеканалу «Інтер+» наступного повідомлення: «Продам ребенка, мальчик, 1,3 года, 7,5 тысяч у.е.». Уже невдовзі А. та Е. почали телефонувати телеглядачі, які прочитали вказане оголошення й були приголомшені пропозицією придбати дитину. Відповідаючи їм, матір хлопчика підтвердила, що дійсно бажає продати сина за 7500 доларів США, аби за ці гроші придбати квартиру, й називала

зацікавленим свою адресу, повідомивши про можливість у будь-який час оглянути «товар» та придбати його. Врешті особа, яка висловила чіткий намір купити малолітнього, знайшлася і батьки почали очікувати її, однак невдовзі були затримані працівниками міліції. Під час досудового розслідування А. запевнила, що «після приходу співробітників міліції вона протверезіла і зрозуміла, що накоїла» [10].

Серед матерів, що вчинили розглядуваний злочин, 11,4% займалися проституцією, 5,7% – жебракували.

Засудженим за торгівлю дітьми, вчинену їхніми батьками, суди призначали покарання у виді позбавлення волі на такі строки: 1 рік 4 місяці – 1 особі (2,9%), 2 роки – 1 особі (2,9%), 4 роки – 4 особам (11,4%), 5 років – 17 особам (48,6%), 8 років – 9 особам (25,7%), 8 років 2 місяці – 1 особі (2,9%), 9 років – 2 особам (5,7%). Лише п'яти особам суд призначив додаткове покарання у виді конфіскації майна. При цьому логіку у практиці призначення вказаного покарання відшукати складно. Так, в одному випадку, суд ухвалив конфіскувати у 20-річної студентки-сироти все належне їй на праві власності майно [11], в іншому – заперечив таку доцільність, вказавши, що не призначає це покарання засудженим через їхнє скрутне матеріальне становище [12]. Більш м'яке покарання, ніж передбачено законом, суди призначили 20 (57,1%) особам. До реального відбування покарання засуджені 22 особи (62,9%), звільнені від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК України) 12 осіб (34,3%). Ще одна особа (2,9%) звільнена від відбування покарання на підставі ст. 79 КК України. Таким чином, попри сувору санкцію ч. 3 ст. 149 КК України, суди демонструють вражаючу гуманність стосовно осіб, котрі вчинили цей особливо тяжкий злочин. В низці випадків на надмірну м'якість призначеного за нього покарання звертають увагу апеляційні суди. Так, наприклад, Апеляційний суд Київської області скасував вирок Броварського міськрайонного суду в частині призначення покарання та ухвалив у цій частині новий вирок. Апеляційний суд зазначив, що суд першої інстанції, який призначив раніше судимій жінці, що за 40 тисяч гривень продала свою новонароджену доньку, покарання у виді позбавлення волі строком на 8 років, не повною мірою врахував тяжкість вчиненого нею злочину, особу винної та інші обставини справи. Апеляційний суд Київської області слушно підкреслив, що поза увагою суду першої інстанції залишилися цинізм та байдужість, якими характеризується вчинений

засудженою злочин, спрямованість її умислу виключно на отримання наживи за продаж своєї новонародженої дитини. З огляду на вказане апеляційний суд зробив обґрунтований висновок про те, що призначене судом першої інстанції покарання не відповідає ступеню тяжкості вчиненого злочину та особі обвинуваченої і є явно несправедливим через надмірну м'якість, у зв'язку з чим призначив засудженій покарання у виді позбавлення волі на строк 10 років з конфіскацією всього належного їй на праві власності майна [13].

Вище зазначалося, що понад половині засуджених за торгівлю своїми дітьми суд призначив більш м'яке покарання, ніж передбачено законом. В низці випадків відповідне рішення суду було явно необґрунтованим. Так, приміром, Апеляційний суд Київської області підкреслив, що ухвалюючи рішення про призначення обвинуваченій покарання із застосуванням ст. 69 КК України, суд першої інстанції не зазначив підстав, за наявності яких він дійшов такого висновку, та взагалі не мотивував рішення про можливість виправлення останньої при призначенні саме такого покарання. У зв'язку з цим апеляційний суд зазначив, що призначення обвинуваченій покарання на підставі ст. 69 КК України у виді позбавлення волі строком нижче від найнижчої межі та із звільненням її від відбування призначеного покарання з випробуванням є занадто м'яким та недостатнім для виправлення особи і попередження вчинення нею нових злочинів, оскільки всі вказані обставини в їх сукупності свідчать про підвищену суспільну небезпеку обвинуваченої, а також про її схильність до вчинення нових злочинів [14]. В окремих випадках обґрунтування доцільності призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, взагалі не можна визнати адекватним. Для прикладу, Ізяславський районний суд Хмельницької області зазначив, що вирішуючи питання про призначення покарання із застосуванням ст. 69 КК України, колегія суддів врахувала, що обвинувачена, перебуваючи у скрутному матеріальному становищі, виручені за продаж чотирирічного сина кошти планувала використати для поліпшення житлових умов та покращення матеріального становища [15]. На наше переконання, бажання поліпшити житлові умови не може слугувати виправданням для жінки, котра зважилась на продаж своєї дитини і тим більше не може слугувати аргументом на користь призначення їй більш м'якого покарання, ніж передбачено законом.

Аналіз емпіричної бази дає підстави для висновку, що особам, які вчиняють розглядуване пося-

гання, притаманні такі морально-психологічні риси, як глибока моральна деформація, прагнення до наживи й забезпечення власного благополуччя будь-якою ціною, навіть шляхом продажу своїх дітей, егоцентризм, цинізм, байдужість, безвідповідальність, емоційна холодність, нездатність співпереживати, жорстокість. Пізніші запевнення батьків в тому, що проданій дитині вони бажали кращого майбутнього, оскільки через матеріальну скруту самі нічого не могли їй дати, здебільшого спростовуються проаналізованими матеріалами кримінальних проваджень, які засвідчують, що в більшості випадків найближчі, здавалося б, для дитини люди насправді переймалися тільки грошима. Приміром, Ладижинський міський суд Вінницької області встановив, що коли сімейна пара повідомила Т. про свою готовність купити її доньку з метою піклування, виховання та подальшого удочеріння, мати холоднокрівно заявила, що «зможє продати їм лише старшу доньку, оскільки на молодшу вона ще отримує щомісячну грошову допомогу від держави» [16]. Розглядаючи своїх дітей як товар, матері в окремих випадках усіяло нахвалювали його, переконуючи покупця у вигідності угоди. Так, 44-річна Р., продавши П. свого 10-річного сина для подальшої експлуатації (примусового втягнення у зайняття жебрацтвом), розхвалювала покупцеві хлопця, підкреслювала, що він слухняний та старанний, прекрасно навчений жебракуванню, за день може заробити 300-400 гривень [17]. Зауважимо, що в окремих проаналізованих випадках вчинення даного злочину матері навіть не цікавились, з якою метою раніше незнайомі люди купують її дитину. Показовим є такий приклад: 27-річна Н. перебила потенційних покупців, котрі намагалися пояснити, що бажують законно удочерити її дворічну доньку або ж оформити над нею опікунство, й прямо «сказала, що їй цікавлять лише гроші, і що вона хоче продати дитину» [8]. Про морально-психологічні якості свідчить й посткримінальна поведінка деяких батьків. Так, Долинський районний суд Кіровоградської області зауважив, що 33-річна мати, яка за 10 тисяч гривень продала свого дворічного сина, навіть не попрощалась з дитиною і за виручені кошти передовсім придбала слабоалкогольні напої, аби відсвяткувати вигідну угоду [18].

Покупець дитини був притягнутий до кримінальної відповідальності за розглядуване посягання лише в одному випадку [19]. В більшості ж випадків купівля дитини відбувалась під контролем працівників правоохоронних органів, з якими співпрацював «покупець», обурений бажанням

батьків продати йому свою дитину. В окремих випадках покупець дитини не притягувався до кримінальної відповідальності з огляду на те, що фактично діяв в інтересах дитини.

Отримані дані дають змогу розробити *криминологічний портрет особи, яка вчиняє торгівлю своїми дітьми*: це раніше не судима жінка (матір) у віці 18–24 або 30–39 років, громадянка України, мешканка міста, з повною загальною середньою освітою, котра перебуває в офіційних чи фактичних шлюбних відносинах, ніде не працює, нерідко зловживає алкогольними напоями, якій притаманні такі негативні риси, як глибока моральна деформація, прагнення до наживи й забезпечення власного благополуччя будь-якою ціною, навіть шляхом продажу своїх дітей, егоцентризм, цинізм, байдужість, безвідповідальність, емоційна холодність, нездатність співпереживати, жорстокість.

У 20 з 26 вивчених автором випадків дитину бажали придбати для подальшого її усиновлення чи удочеріння² (76,9%), у решті випадків (23,1%) – для експлуатації у формі примусового жебракування. Разом з тим у ЗМІ час від часу трапляються повідомлення про торгівлю дітьми, вчинену їхніми батьками, з метою сексуальної експлуатації неповнолітніх [20; 21]. Так, у червні 2019 р. правоохоронці затримали у львівському аеропорту 38-річну жінку, яка намагалася продати свою 17-річну доньку для подальшої сексуальної експлуатації в Чехії. Мати пояснила, що «свідомо шукала доньці роботу за кордоном, бо там секс-послуги неповнолітніх вартують дорожче» [22].

Серед жертв торгівлі дітьми, вчиненої їхніми батьками, 53,8% становлять особи чоловічої статі, 46,2% – жіночої. Нами не виявлено жодного випадку, коли б для покупця мала значення стать дитини або ж коли батьки, вирішуючи яку дитину продати, зважали при цьому на її стать.

Розподіл потерпілих від аналізованого злочину залежно від їх віку виглядає таким чином: до 1 місяця – 30,8%, від 1 місяця до 1 року – 11,5%, від 1 до 3 років – 23,1%, від 3 до 7 років – 19,2%, від 7 до 10 років – 3,8%, від 10 до 14 років – 7,7%, від 14 до 18 років – 3,8%. Як бачимо, найбільша кількість жертв розглядуваного посягання серед новонароджених дітей. Вказаний факт пояснюється, зокрема, тим, що в низці випадків рішення продати свою дитину в матері з'явилося ще під час вагітності і, народивши дитину, мати не зволикала з ним.

Аналіз емпіричної бази засвідчує певний зв'язок між віком дитини та баченням того, для

чого потенційному покупцеві вона потрібна. Так, якщо найстаршою дитиною, котру збиралися усиновити, була п'ятирічна дівчинка, то більшості дітей, яких планували примусити займатися жебрацтвом, виповнилося десять і більше років (разом з тим у двох відповідних провадженнях йшлося про дітей віком 3–4 роки).

Необхідно підкреслити, що розглядуване посягання вчиняється з використанням уразливого стану дитини, зумовленого її фізичними та психічними властивостями, котрі позбавляли або суттєво обмежували здатність дитини усвідомлювати свої дії, приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір незаконним діям.

На наше переконання, торгівля дітьми, вчинена їхніми батьками, – винятково тяжкий злочин, який свідчить про глибоку моральну деформацію винних осіб, завдає серйозного удару по психіці дитини, котра виростає з усвідомленням того, що її продала рідна матір. В окремих проаналізованих кримінальних провадженнях авторові вдалося відшукати свідчення того, як зражені батьками діти реагували на їх підлий вчинок. Приміром, десятирічний хлопчик, якого мати продала за 30 тисяч гривень для подальшої експлуатації (примусового втягнення у зайняття жебрацтвом), під час досудового розслідування та в суді розповідав, що «коли він зрозумів, що мама продає його дядькові, йому стало дуже важко на душі і він, щоб не розплакатись, закрити вуха руками» [17].

Детермінанти торгівлі дітьми, вчиненої їхніми батьками, на наш погляд, можна класифікувати на соціально-економічні, морально-психологічні, медичні, правові та організаційно-управлінські. До соціально-економічних детермінант відносимо перманентну економічну кризу в Україні та пов'язані з нею безробіття і бідність. До морально-психологічних детермінант слід віднести деформацію суспільної моралі та девальвацію загальнолюдських цінностей, прагнення до збагачення будь-якою ціною. Медичними детермінантами є зростання кількості осіб із психічними розладами та алкоголізація населення. Правовими детермінантами є недоліки кримінального законодавства, що встановлює відповідальність за торгівлю людьми. До організаційно-управлінських детермінант слід віднести недоліки в роботі соціальних служб та правоохоронних органів, недосконалий порядок обліку вагітних жінок, складну процедуру усиновлення (удочеріння) дітей в Україні тощо.

На окремих із окреслених детермінантів варто зупинитися детальніше.

² Не виключено, звичайно, що окремі покупці, запевняючи батьків про намір усиновити їхню дитину, насправді переслідують іншу мету.

Як відомо, за часткою ВВП на душу населення Україна є найбільш бідною країною в Європі. За даними Державної служби статистики, за межею бідності живуть 33,9% громадян України [23]. Народження дитини суттєво впливає на матеріальне становище сім'ї. Найскладніше, зрозуміло, доводиться багатодітним сім'ям та самотнім матерям. Державна допомога сім'ям з дітьми залишається недостатньою. За даними соціологів, 53% домогосподарств з двома дітьми, 65% з трьома і 97% з чотирма дітьми перебувають за межею фактичної грошової бідності [24]. Водночас окремі із батьків, які стали фігурантами проаналізованих автором кримінальних проваджень, народжували дітей саме для отримання цієї допомоги, оскільки не бажали працювати.

На переконання автора, ніякою матеріальною скрутою продаж своєї дитини пояснити чи виправдати не можна. Тому визначальне значення у детермінації розглядуваних посягань має катастрофічна моральна деградація частини українського суспільства, яка пов'язана з неоднозначними перетвореннями в економічній, політичній, культурній та інших сферах, із соціальною нерівністю та несправедливістю, бідністю, відсутністю життєвих перспектив, кризою освіти та культури тощо.

Важливе місце у детермінації торгівлі людьми, вчиненої їхніми батьками, посідають правові детермінанти. Відзначимо, що в процесі аналізу судової практики автор натрапив на кілька проваджень, у яких вчиненому була надана неправильна кримінально-правова оцінка [25; 26]. Так, Личаківський районний суд м. Львова, встановивши, що 25-річна В. безоплатно передала новонароджену дівчинку для удочеріння громадянину Німеччини, відхилив кваліфікацію за ч. 3 ст. 149 КК України, здійснену органом досудового розслідування, оскільки «діяння, пов'язані з торгівлею людьми або іншою незаконною угодою щодо людини, підлягають кваліфікації за ст. 149 КК України у випадку, якщо вони вчинені з метою експлуатації. Тобто обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони є мета злочину, а саме експлуатація потерпілої особи» [25]. До такого висновку суд спонукало, вочевидь, дещо неоднозначне формулювання диспозиції ч. 1 ст. 149 КК України, з якої можна зробити двоякий висновок стосовно обов'язковості мети експлуатації для всіх перерахованих у ній форм торгівлі людьми чи тільки для тих, які полягають у вербуванні, переміщенні, передачі або одержанні людини. Однак найбільша проблема полягає не в цьому. Варто ще

раз нагадати, що у вересні 2018 р. вітчизняний законодавець безпідставно вилучив «здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина» з переліку тих, які визнаються торгівлею людьми, аргументуючи цей крок необхідністю приведення національного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів [27]. Зазначені зміни фактично унеможливили кваліфікацію безоплатної передачі дітей, а також вчинення щодо них інших угод, не пов'язаних з купівлею-продажем (якщо при цьому відсутня мета експлуатації дитини), як торгівлі людьми, що, на наш погляд, свідчить про наявність прогалини у кримінальному законодавстві. На цьому автор цих рядків наголошував одразу після внесення відповідних змін до КК України [28, с. 7–8].

У системі детермінант торгівлі дітьми, вчиненої їхніми батьками, варто виокремити недоліки в роботі соціальних служб, котрі не завжди вчасно виявляють неблагополучні сім'ї, не реагують належним чином на різного роду проблемні ситуації, які сигналізують про імовірність вчинення батьками розглядуваного посягання. Більше того, спершу навіть відреагувавши на них, компетентні органи згодом без достатніх на те підстав довіряють батькам, що й призводить до цього злочину. Показовим є такий приклад: 23-річні батьки, котрі за 72 тисячі гривень (на час вчинення злочину – 9 тисяч доларів США) продали свою дворічну доньку, перед тим були позбавлені батьківських прав, оскільки покинули її в дитячому відділенні міської лікарні. В цей період вони знайшли потенційного покупця для своєї дитини і вирішили не прогавити шанс заробити чималі гроші. З цією метою батько дитини влаштувався на роботу слюсарем в комунальне підприємство, а також покращив матеріально-побутові умови для проживання доньки. Цього виявилось недостатньо, аби за рішенням виконавчого комітету Димитровської міської ради дівчинка втратила статус дитини, позбавленої батьківського піклування, і була передана адміністрацією Донецького дитячого будинку в сім'ю батьків. Того ж дня (!) останні досягли згоди з покупцем про умови купівлі-продажу дитини, однак після передачі своєї доньки були затримані працівниками правоохоронних органів. Розуміючи, що приховати від соціальних служб відсутність щойно поверненої їм дитини не вдасться, співмешканці планували виїхати з міста й жити за рахунок виручених від продажу доньки коштів, витрачаючи їх в тому числі на наркотики [29].

Інертними іноді є також працівники правоохоронних органів. Вивчення емпіричної бази засвідчило, що в окремих випадках матері

протягом тривалого часу безперешкодно здійснювали інтенсивний пошук потенційних покупців для своєї дитини. Так, Бердянський міськрайонний суд Запорізької області встановив, що про бажання обвинуваченої продати свою дворічну доньку Поліну протягом двох-трьох місяців знало все село Успенівка, однак міліція не поставилася до цього серйозно [8]. Утім, заради справедливості варто відзначити, що у всіх вивчених автором випадках, коли громадяни (родичі, сусіди, знайомі, а також сторонні особи, яким батьки пропонували придбати «живий товар»), обурені готовністю батьків продати свою дитину, повідомляли в правоохоронні органи, останні реагували негайно та рішуче. Саме завдяки позиції небайдужих людей та злагодженій роботі працівників правоохоронних органів вдавалося викрити такі злочини й притягнути винуватих до кримінальної відповідальності.

Здійснене нами дослідження засвідчило, що в кількох випадках засуджені за розглядуваний злочин матері при взятті на облік в жіночій консультації у зв'язку з вагітністю, а також після доставлення їх до пологового будинку для пологів, називали чужі анкетні дані та навіть демонстрували документи, які насправді посвідчували іншу особу [9; 25; 30]. Робилося це для того, аби надалі в органах державної реєстрації актів цивільного стану зареєструвати іншу жінку, з якою перед тим була укладена угода про передачу новонародженого, в якості біологічної матері дитини. У всіх цих випадках виявити аферу вдалося лише завдяки випадковому збігу обставин, з огляду на що є підстави вважати, що саме такі оборудки становлять найбільш латентну частину торгівлі дітьми, вчиненої їхніми батьками. Не виключено, що принаймні деякі з цих випадків пов'язані з неправомірними діями лікарів, які з корисливих спонукань стали ланкою злочинної схеми.

Вище зазначалося, що в більшості випадків дитину бажали придбати для подальшого її усиновлення (удочеріння). Потенційні покупці пояснювали свій вчинок складним порядком усиновлення в Україні. Відповідний порядок дійсно складний, однак інакшим, вочевидь, він і не може бути, зважаючи на інтереси дитини, які повинна захищати держава. Інша справа, що окремі особи наважуються навіть на очевидне

порушення закону, аби лише оминати тривалу процедуру.

Серед перспективних заходів запобігання торгівлі дітьми, вчиненої їхніми батьками, можна виокремити наступні:

1) необхідно суттєво поліпшити рівень добробуту населення, мінімізувати бідність та зменшити розшарування суспільства за рівнем доходів, створити сприятливі умови для всебічного розвитку особистості;

2) потрібно сформувати чіткі орієнтири моральності та духовного розвитку, припинити девальвацію загальнолюдських цінностей, підвищувати рівень культури та освіти;

3) необхідно вдосконалювати заходи, спрямовані на протидію поширенню алкоголізму та наркоманії;

4) потрібно здійснювати профілактику психічних розладів, ефективне лікування та реабілітацію осіб із психічними захворюваннями. Зрозуміло, що для цього необхідно здійснити модернізацію системи надання психіатричної допомоги на основі європейських стандартів;

5) необхідно вирішити питання високої завантаженості соціальних служб, браку кваліфікованих кадрів та належного їх технічного і методичного забезпечення, а також посилити координацію соціальних служб;

6) необхідно удосконалити порядок обліку вагітних жінок, аби не допустити афер, пов'язаних з народженням дітей, щодо яких укладена незаконна угода, на чужі анкетні дані;

7) слід удосконалити законодавство про кримінальну відповідальність за торгівлю людьми, усунувши вказані вище недоліки;

8) необхідно забезпечити невідворотність кримінальної відповідальності винних у вчиненні торгівлі людьми, а також адекватність призначуваного покарання вчиненому діянню.

Висновки. Викладене вище дозволяє дійти висновку про те, що торгівля дітьми, вчинена їхніми батьками, є найбільш небезпечним та найганебнішим різновидом торгівлі людьми. Автор переконаний, що лише врахування криминологічних особливостей вказаного посягання, а також усунення негативного впливу проаналізованих детермінант, дозволить досягти вагомих результатів у справі запобігання таким злочинам.

Список літератури:

1. Архів Суворовського районного суду м. Херсона за 2011 рік. Справа № 1-676/11.
2. Архів Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської обл. за 2013 рік. Справа № 0907/17878/2012.
3. Архів Дзержинського районного суду м. Харкова за 2011 рік. Справа № 1-689/11.
4. Архів Рівненського міського суду Рівненської обл. за 2012 рік. Справа № 1715/8975/12.
5. Архів Северодонецького міського суду Луганської обл. за 2018 рік. Справа № 428/12340/18.
6. Горе-мать продала надоевшую дочку за 100 гривен. *Сегодня*. 3 июля 2007 г. URL: <https://www.segodnya.ua/criminal/hore-mat-prodala-nadovshuju-dochku-za-100-hriven-60471.html>
7. 4-летнюю девочку продали за бутылку самогонки. *Комсомольская правда в Украине*. 2 февраля 2007 г. URL: <https://kr.ua/life/439-4-letnuiui-devochku-prodaly-za-butytku-samohonky>
8. Архів Бердянського міськрайонного суду Запорізької обл. за 2012 рік. Справа № 1-888/11.
9. Архів Октябрського районного суду м. Полтави за 2015 рік. Справа № 554/5519/15-к.
10. Архів Заводського районного суду м. Дніпродзержинська Дніпропетровської обл. за 2011 рік. Справа № 1-765/11.
11. Архів Сихівського районного суду м. Львова за 2018 рік. Справа № 464/5381/17.
12. Архів Луцького міськрайонного суду Волинської обл. за 2015 рік. Справа № 158/907/15-к.
13. Вирок Апеляційного суду Київської обл. від 23 серпня 2018 р. (справа № 361/4665/16-к) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76043712>
14. Вирок Апеляційного суду Київської обл. від 20 червня 2018 р. (справа № 369/14321/17) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74796847>
15. Архів Ізяславського районного суду Хмельницької обл. за 2018 рік. Справа № 685/410/18.
16. Архів Ладижинського міського суду Вінницької обл. за 2011 рік. Справа № 1-112/11.
17. Архів Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської обл. за 2011 рік. Справа № 0907/1-234/2011.
18. Архів Долинського районного суду Кіровоградської обл. за 2011 рік. Справа № 1-60/11.
19. Архів Личаківського районного суду м. Львова за 2013 рік. Справа № 1/463/55/13.
20. На Хмельниччині жінка продала 16-річну дочку у сексуальне рабство. *Главком*. 10 червня 2019 р. URL: <https://glavcom.ua/news/na-hmelnichchini-zhinka-prodala-16-richnu-dochku-u-seksualne-rabstvo-foto-600831.html>
21. У Львові жінка намагалася продати доньку в сексуальне рабство за кордон. *УНІАН*. 11 червня 2019 р. URL: <https://www.unian.ua/society/10582833-u-lvovi-zhinka-namagalasya-prodati-donku-v-seksualne-rabstvo-za-kordon.html>
22. У секс-рабство ледь не продала свою 17-річну доньку львів'янка. *ТСН*. 12 червня 2019 р. URL: <https://tsn.ua/video/video-novini/u-seks-rabstvo-led-ne-prodala-svoyu-17-richnu-donku-lviv-yanka.html>
23. За даними Держстату, майже 34% українців живуть за межею бідності. *Zaxid.net*. 2 січня 2019 р. URL: https://zaxid.net/za_danimi_derzhstatu_mayzhe_34_ukrayintsiv_zhivut_za_mezheyu_bidnosti_n1472988
24. Тільки грошей недостатньо. Як допомогти сім'ям з дітьми. *Commons*. 14 листопада 2019 р. URL: <https://commons.com.ua/uk/ne-lishe-groshi-ekspertki-pro-novi-viplati-na-ditej/>
25. Архів Личаківського районного суду м. Львова за 2017 рік. Справа № 463/493/16-к.
26. Архів Личаківського районного суду м. Львова за 2012 рік. Справа № 1-352/11.
27. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до статті 149 Кримінального кодексу України (щодо приведення у відповідність до міжнародних стандартів)» / *Верховна Рада України*: офіційний веб-портал. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61428
28. Андрушко А.В. Розмежування підміни дитини із суміжними складами злочинів проти волі, честі та гідності особи. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Випуск 5. Том 3. С. 3–9.
29. Архів Ленінського районного суду м. Донецька за 2014 рік. Справа № 260/1330/14-к.
30. Архів Личаківського районного суду м. Львова за 2013 рік. Справа № 1312/4936/12.

Andrushko A.V. CRIMINOLOGICAL PROFILE AND MAIN DIRECTIONS OF PREVENTION OF TRAFFICKING IN CHILDREN COMMITTED BY THEIR PARENTS

The article develops a criminological profile of trafficking in children committed by their parents based on available empirical data (300 criminal cases considered by Ukrainian courts in 2010–2019) and suggests prospective directions for the prevention of such encroachment.

It is noted that almost every tenth case of trafficking in human beings in Ukraine is trafficking in children.

The socio-demographic, criminal-legal and moral-psychological features of 35 persons convicted for the said crime were analyzed. Among these 26 are mothers of their children, 5 are their parents, 4 are other

persons. It is noted that the age of convicts for trafficking in children committed by their parents is distributed as follows: up to 18 years – 0%, from 18 to 24 years – 31,4%, 25–29 years – 17,1%, 30–39 years – 34,3%, 40–49 years – 14,3%, over 50 years – 2,9%. It was established that the perpetrators of the crime possess a relatively low level of education. Among those convicted of this crime, the vast majority (80%) was jobless. It is concluded that persons who commit the said encroachment have such moral and psychological traits as deep moral deformation, desire to live and ensure their own well-being at all costs, even by selling their children, egocentrism, cynicism, indifference, irresponsibility, emotional coldness, inability to empathize, cruelty.

In 20 out of 26 cases studied by the author, buyers wanted to buy a child for further adoption (76,9%), in other cases (23,1%) for exploitation in the form of forced begging.

The determinants of trafficking in children committed by their parents are classified into socio-economic, moral-psychological, medical, legal and organizational-managerial ones. It is emphasized that no material distress may explain or justify the sale of one's child, and therefore the decisive role in determination of such crimes belongs to the catastrophic moral degradation of a part of Ukrainian society, which is related to ambiguous transformations in economic, political, cultural and other spheres, with social inequality and injustice, poverty, lack of life prospects, crisis of education and culture, etc.

Based on the research, prospective measures to prevent trafficking in children committed by their parents have been proposed.

Key words: crimes against liberty, honor and dignity of a person, trafficking in human beings, trafficking in children, identity of the offender, crime prevention.